

DZIAŁDOWO SOLDAU

powiat Działdowo komturstwo Ostróda

zamek krzyżacki wójtowski

© Studio Wydawnicze Arta
www.arta.olsztyn.pl

Miasto leży 21 km na południowy zachód od Nidzicy, na dawnym pograniczu ziem pruskich i Mazowsza. We wczesnym średniowieczu obszar ten nazwano Sasinią, która od zachodu graniczyła z ziemią chełmińską, a od wschodu z terenami zamieszkanymi przez pruskie plemię Galindów. W XIII wieku, zapewne z powodu ciągłych walk, ziemie te były wyludnione. Porastała je puszcza, a dostępu do krainy Prusów broniły rozległe bagna. W momencie sprowadzenia Krzyżaków zwierzchnictwo nad tą ziemią sprawowali książęta mazowieccy, którzy jednak odstąpili ją w 1257 roku biskupstwu chełmińskiemu. Z kolei biskup chełmiński już w 1260 roku przekazał ją Zakonowi. Krzyżacy podzielili Sasinię na okręgi administracyjne: Dąbrówno, Iława, Nidzica, Wielbark oraz Działdowo, które początkowo podlegały komturstwu w Dzierzgoniu, a od 1341 roku w Ostródzie. W 1343 roku w wyniku umowy między Zakonem a książętami mazowieckimi ostatecznie ustalono przebieg południowej granicy państwa krzyżackiego (granica ta przetrwała aż do roku 1919). Warownia w Działdowie stała się wówczas ważną twierdzą graniczną między państwem krzyżackim a Mazowszem.

Nieznane jest dokładne pochodzenie nazwy zamku i miasta. Nazwa *Soldau* pojawia się w pierwszym dokumencie lokacyjnym miasta z 1344 roku, polska nazwa, zapisana jako *Dzialdoff*, odnotowana została już w czasie wojny polsko-krzyżackiej (1409–1411). Dokument lokacyjny nadany został tworzącej się przy zamku osadzie przez wielkiego mistrza Ludolfa Königa, a odnowiony w 1349 roku przez wielkiego mistrza Henryka Dusemera. Osadnicy przybywali tu głównie z Mazowsza i ziemi chełmińskiej, wywodzili się również z ludności pruskiej.

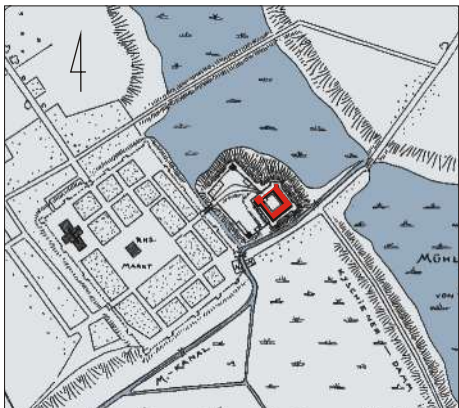
Wzmianka o zamku pojawia się we wspomnianym dokumencie lokacyjnym miasta z roku 1344. Niektórzy autorzy podają jako datę rozpoczęcia jego

budowy rok 1306. Zwążywszy, że Krzyżacy przejęli te ziemie około 1260 roku, można przyjąć, że rzeczywiście w początku XIV wieku rozpoczęto wznoszenie w tym miejscu murowanej warowni, przeznaczonej na siedzibę powołanego tutaj prokuratora krzyżackiego. Według innych źródeł około 1340 roku podjęto rozbudowę, związaną być może z planowanym już wtedy podniesieniem administracyjnej rangi zamku (rok później powołano komturstwo ostródzkie, któremu podlegało Działdowo). Nie znamy jednak efek-

Widok na zamek od południa

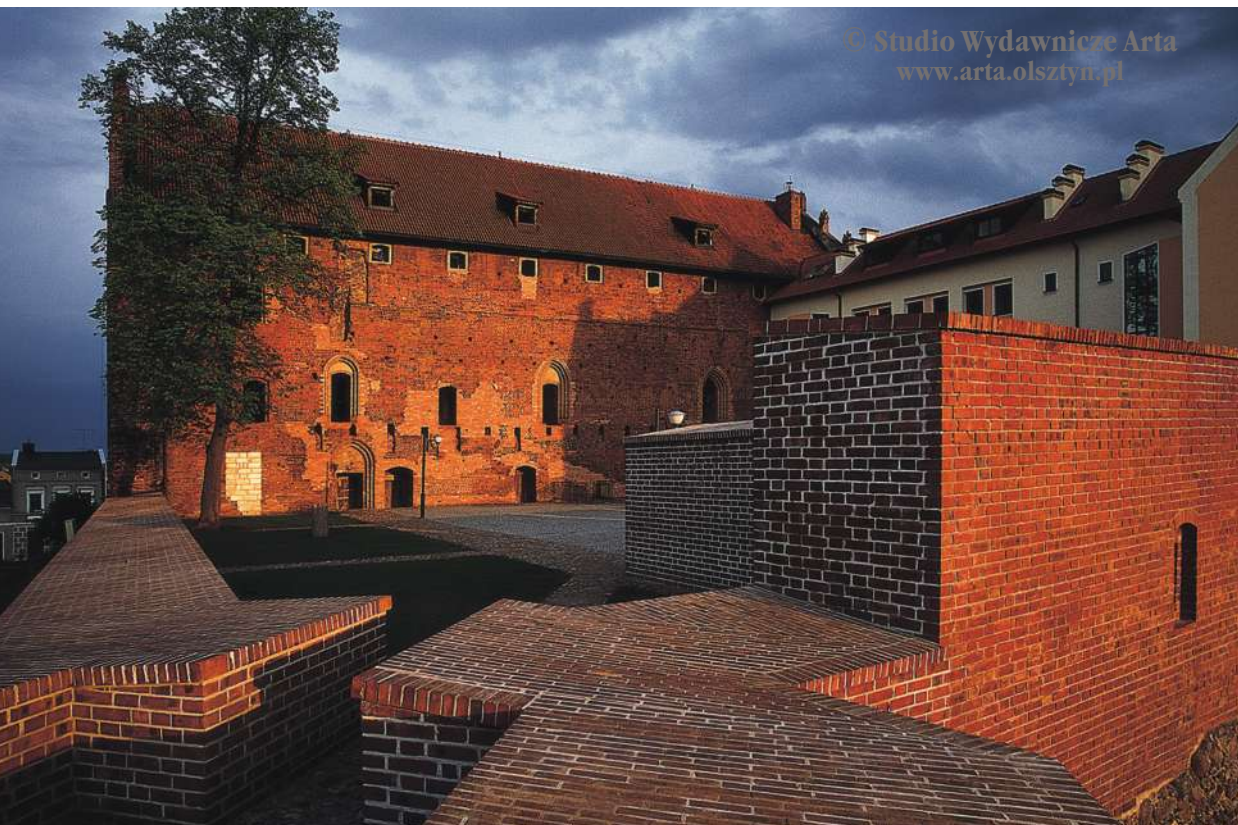

© Studio Wydawnicze Arta
www.arta.olsztyn.pl

Plan sytuacyjny miasta i zamku, wg K. Steinbrechta

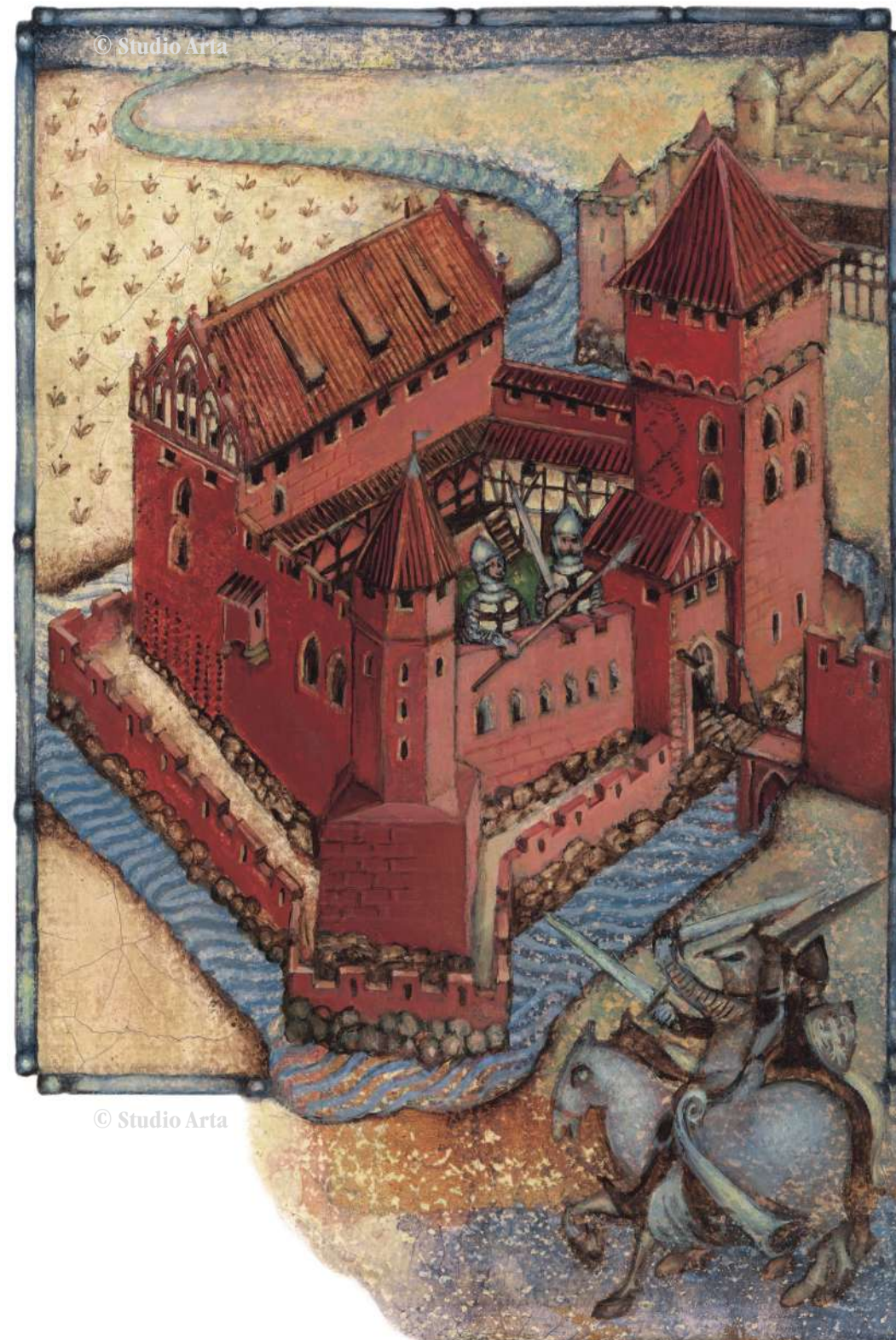
tów tej rozbudowy, bo w roku 1375 Dziadkowo zostało zniszczone przez najazd litewskiego księcia Kiejstuta, podczas którego spłonęło miasto wraz z zamkiem. Prawdopodobnie jednocześnie z odbudową zamku podjęto też decyzję o utworzeniu w Dziadkowie siedziby wójtostwa, które formalnie ustanowiono w 1383 roku. Nie wiadomo, czy odbudowa była kontynuacją prowadzonych wcześniej prac budowlanych. Raczej – sądząc po jednorodności architektonicznej zachowanego domu głównego (bryła, podział wewnątrz) – zamek został zbudowany od początku, w kształcie odpowiadającym potrzebom siedziby wójta.

© Studio Wydawnicze Arta
www.arta.olsztyn.pl

Widok z murów dawnej wieży narożnej na dziedziniec i dom główny

Warownie ulokowano w miejscu z natury obronnym, niewielkie wyniesienie terenu z trzech stron otaczały mokradła, nieopodal płynęła rzeczka Dziadówka. Ponad pięciometrowe wzniesienie, na którym stoi zamek uzyskano przez usypanie ziemi w trakcie wznoszenia kamiennych fundamentów. Założenie ma kształt zbliżony do kwadratu (46 x 47,6 m), w części południowo-wschodniej stanął główny dom zamkowy, pozostałe boki utworzyły wysokie i grube mury kurtynowe, brama na dziedziniec zamkowy usytuowana została w murze naprzeciw domu głównego, z boku, po stronie zachodniej. W narożu przy

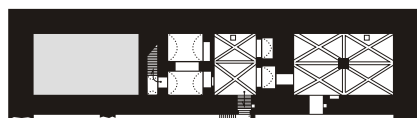
© Studio Arta

bramie stanęła potężna, główna wieża zamku, mocno wysunięta z linii murów, założona na planie kwadratu. W narożu północnym usytuowano mniejszą wieżę, poligonalną, posadowioną na kwadratowym cokole. Wjazd na zamek prowadził przez wsparty na ceglanych filarach most zwodzony nad fosą. Od strony zachodniej umiejscowione zostało rozległe przedzamcze, od którego zamek oddzielała fosa.

Wjazd na zamek, na pierwszym planie pozostałości filara mostu nad dawną fosą

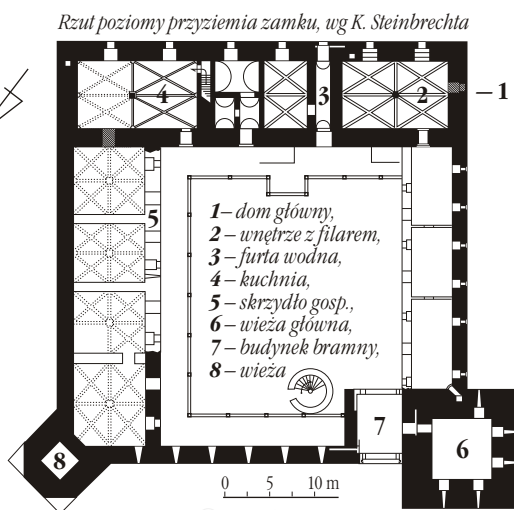
© Studio Wydawnicze Arta
www.arta.olsztyn.pl

Rzut poziomy piwnic domu głównego wg K. Steinbrechta, 1920 r.

Zachowany w dużej części dom główny dowodzi, że architektura zamku była bardzo interesująca. Świadczą o tym do dziś czytelne: znakomite proporcje bryły, rozwiązania wnętrz i sklepień, dekoracja ścian i detal architektoniczny.

Dom główny został założony na planie wydłużonego prostokąta o wymiarach 46 x 12 m, w części podpiwniczony, trójkondygnacyjny (w części północnej cztery kondygnacje). Wybudowano go z cegły, na ka-

Rzut poziomy przyziemia zamku, wg K. Steinbrechta

- 1 – dom główny,
- 2 – wnętrze z filarem,
- 3 – furta wodna,
- 4 – kuchnia,
- 5 – skrzydło gosp.,
- 6 – wieża główna,
- 7 – budynek bramny,
- 8 – wieża

0 5 10 m

© Studio Arta

miennych fundamentach. Pomieszczenia piwnic są prześklepione krzyżowo-żebrowo, w większym pomieszczeniu (od północy) sklepienie wsparte jest na niskim, wielokątnym, ceglany filarze. Kondygnacje przyziemia i piętra podzielone były na trzy części. Przyziemie pełniło funkcje gospodarcze, od północy umieszczona była kuchnia, ze sklepieniem krzyżowo-żebrowym wspartym na jednym granitowym filarze i dziewięciu granitowych, wiebococznych wspornikach. Podobne pomieszczenie znajduje się od południa, ale tu sklepienie opiera się na wielobocznym filarze ceglany z granitową podstawą. W środkowej części przyziemia umieszczone były mniejsze izby o sklepieniach krzyżowych i kolebkowych, znajdowała się tu także tzw. furta wodna, przejście na osi całego budynku.

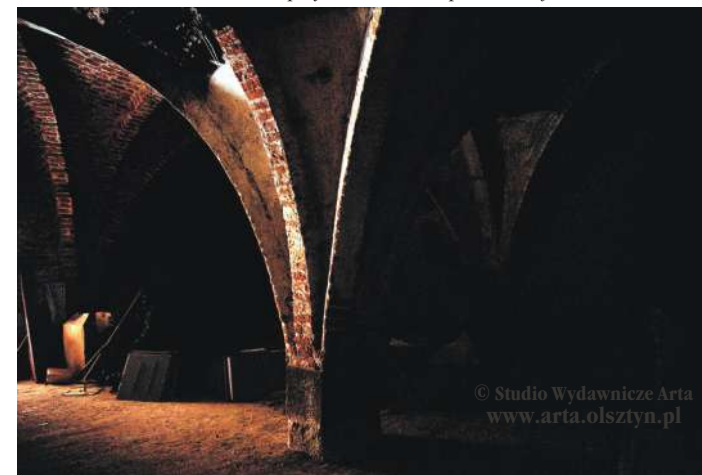
Pierwsze piętro pełniło funkcje reprezentacyjne. W części środkowej umieszczono kaplicę, od południa refektarz, a od północy pomieszczenie przedzielono stropem, na dole znalazła się izba urzędowa (kancelaria), a na górze mieszkanie wójta. Kaplica i refektarz przesklepione zostały pięknym sklepieniem gwiaździstym o gruszkowym przekroju żebra (odtworzone w latach 70. XX wieku), służki sklepienia oparto na ozdobnych wspornikach ze sztucznego kamienia – maswerkowych, a w narożach – twarżowych (zachowane). Komunikację na piętro zapewniał zewnętrzny, drewniany krużganek, z którego do pomieszczeń wchodziło się przez bogato profilowane (zdobione zieloną glazurowaną kształtką), ostrołukowe portale. W ścianie zewnętrznej domu głównego najważniejsze pomieszczenia zamkowe – kaplica i refektarz – otrzymały po trzy wysokie, ostrołukowe okna. Kaplica i refektarz ozdobione były barwnymi polichromiami (nikłe ślady w refektarzu), a wewnętrzne ściany dodatkowo ozdabiała blendy, niegdyś z maswerkową polichromią. Kaplica prawdopodobnie poświęcona była św. Katarzynie. Piętro dla wygody mieszkańców ogrzewane było gorącym powietrzem (zachowały się kanały grzewcze), doprowa-

Portal do dawnego refektarza, poniżej gniazda belek, na których opierał się krużganek

© Studio Arta

Pomieszczenie przyziemia w części południowej, obok kamienna kolumna dźwigająca sklepienie dawnej kuchni

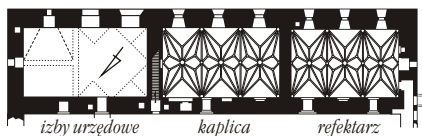

© Studio Wydawnicze Arta
www.arta.olsztyn.pl

Wnętrze dawnej kaplicy ze zrekonstruowanym sklepieniem gwiaździstym, w głębi dawny refektarz, 2009 r.

Rzut poziomy piętra reprezentacyjnego wg K. Steinbrechta, 1920 r.

dzanym przez powszechny w państwie zakonnym system grzewczy typu *hypocaustum*. Trzecia kondygnacja pełniła funkcję obronno-magazynową, była jednoprzestrzenna, z wąskimi okienkami-lukami strzelniczymi, z krużganka prowadziły na nią wąskie schody w grubości muru między kaplicą a izbą urzędową.

Elewacje zewnętrzne domu głównego ozdobione zostały dekoracją zendrówkową (geometryczny układ z mocniej wypalanej, czarnej cegły), a elewacje boczne zwieńczyły piękne sterczykowe szczyty z maswerkowymi blendami.

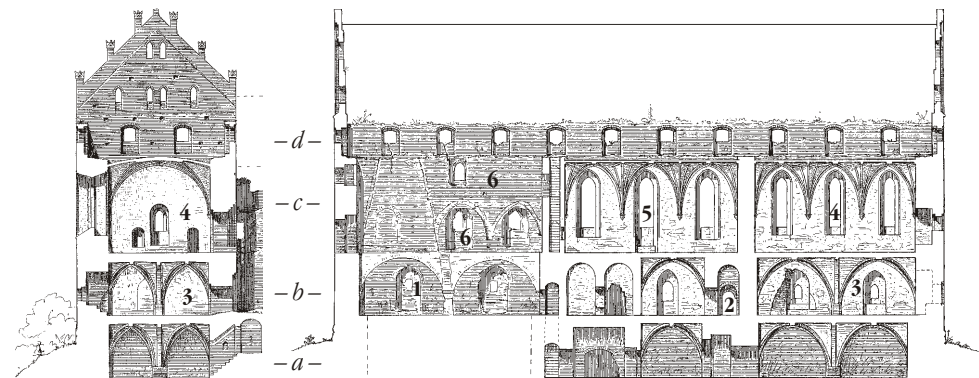
Dziedziniec zamkowy otaczał drewniany, zadaszony krużganek, po którym zachowały się w murze gniazda do oparcia beek konstrukcyjnych. Badania archeologiczne prowadzone w latach 80. XX wieku wykazały istnienie na dziedzińcu studni, która mieściła się w pobliżu dawnej kuchni. Nie wiadomo natomiast, gdzie stał dansker i czy w ogóle zamek posiadał wieżę danskerową, być może były tu jedynie mniejsze wykusze ustępowe.

Pod koniec XIV wieku do murów kurtynowych dobudowano boczne, mieszkalno-gospodarcze skrzydła. Szerszą dobudowę uzyskało skrzydło północno-wschodnie, skrzydło południowo-zachodnie było znacznie węższe, a skrzydło bramne pozostało raczej niezmienione. W piwnicy głównej wieży, z racji sądowniczych obowiązków wójta, mieściło się więzienie. Między innymi z powodu nadgranicznego

Wsporniki służek sklepiennych z kaplicy i refektarza, 2003 r.

położenia na zamku magazynowano zapasy broni, prochu i amunicji, zatem musiała znajdować się tu duża zbrojownia. Raczej nie mieściła się ona jednak w głównym skrzydle zamkowym, lecz w tych, które wzniesiono w ostatnich latach XIV wieku. Czternastowieczne źródła nie wspominają jeszcze o poważniejszych zapasach uzbrojenia na działdowskim zamku. Dopiero lustracja z 1438 roku mówi o dużej ilości

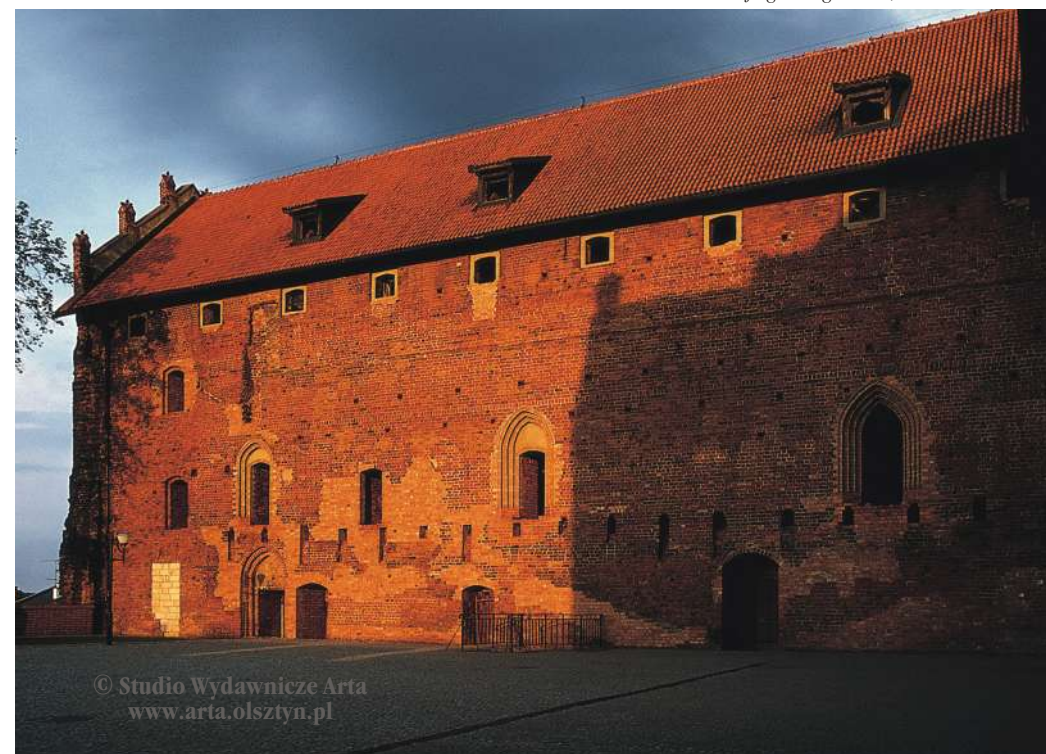
Przekroje pionowe domu głównego, rys. K. Steinbrechta, 1920 r.

a – poziom piwnic, b – przyziemie, c – piętro reprezentacyjne, d – kondygnacja obronno-magazynowa, 1 – kuchnia, 2 – furta wodna, 3 – izba z wielobocznym filarem, 4 – refektarz, 5 – kaplica, 6 – izby urzędowe i mieszkalne wójta

ci broni, w szczególności broni palnej (bombardy i działa strzelające ołowianymi kulami). Założenie zamkowe w Działdowie otaczał dodatkowo mur obronny z parchamem (tzn. obronnym pasem wolnej ziemi między zamkiem a murem zewnętrznym) oraz fosa. Drugi etap budowy zamku wójtowskiego ukończony został dopiero w początkach XV wieku. Na przedzamczu znalazły się najważniejsze budynki gospodarcze – stajnie, wielki spichlerz, słodownia i inne.

Rzeczkę Działdówkę i istniejące tu strugi Krzyżacy wykorzystali do rozbudowania systemu wodnego okolic zamku. Drogi wodne były wtedy ważnymi szlakami komunikacyjnymi, a Krzyżacy znakomicie opano-

Elewacja głównego domu, widok od dziedzińca

© Studio Wydawnicze Arta
www.arta.olsztyn.pl